

AZ ÁLLAMI VAGYONVÉDELEM ÚJ MÓDJA: A KÖZGYŰJTEMÉNYI VESZTESÉGEK FELTÁRÁSA ÉS AZ ELTŰNT, ELLOPOTT KULTURÁLIS JAVAK VISSZASZERZÉSE

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.1.01>

A magyar közgyűjtemények vonatkozásában úttörő és egyedülálló kezdeményezés indult el 2023 tavaszán a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM) berkeiben, a közgyűjteményi veszteségek feltárására és visszaszerzésére irányuló projekttel. A kezdeményezés a nemzeti kincsek védelmének új módjaként is felfogható. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a feladatellátás koncepcióját, annak dogmatikai alapjait, módszereit, illetve, hogy – az elmúlt egy év tapasztalatai alapján – bepillantást engedjen a folyamat kihívásaiba és sikereibe. A tanulmány kiemelt üzenete, hogy a kulturális javak jogterületén folytatott gyakorlati munka számos tudományág – úgy, mint a művészettörténet, a történettudomány, a rendészet, a jog és a jogtörténet – bevonását, illetve különböző szervek együttműködését igényli.

I. BEVEZETÉS

Az „Indiana Jones-korszak” leáldozott.¹ Érzékeli ezt az egyszerű érdeklődő, amikor a múzeumokról olvas híreket a származási országukba visszajuttatott kulturális javakról,² de még inkább érzékelik a közgyűjteményeket kezelő szakemberek, a műgyűjtők, és a műkereskedelem résztvevői, a közfelfogás és végső soron a jogi környezet alakulása által. Egyesek szerint egyenesen a múzeumok „identitási vál-

* PhD, főigazgatói főtanácsadó, Magyar Nemzeti Múzeum. 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16. E-mail: buzinkay.peter@mnm.hu.

** PhD, tudományos munkatárs, tudományos titkár, HUN-REN TK Jogtudományi Intézet. 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: vanda.vadasz@tk.hu.

¹ Ugyanígy: Graham BOWLEY: „For U.S. Museums With Looted Art, the Indiana Jones Era Is Over” *The New York Times*, Dec. 13, 2022 (Updated: June 20, 2023), <https://www.nytimes.com/2022/12/13/arts/museums-looted-art-repatriation.html>.

² Pl.: „Visszakerült a romániai közösség kincse, melyet a XIII. kerületben találtak egy építkezésen” *Kultura.hu*, 2024. május 15., <https://kultura.hu/a-budapesti-torteneti-muzeum-visszaadta-a-romaniai-kozosseg-ertekes-kincset/>; Sian CAIN: „Pope Francis orders Parthenon marbles held by Vatican be returned to Greece” *The Guardian*, Dec. 19, 2022., <https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/dec/19/pope-francis-orders-parthenon-marbles-held-by-vatican-be-retur-ned-to-greece>.

ságáról” beszélhetünk a jogi-etikai klíma fordulása okán,³ vagyis a műtárgyak eredetének feltárása és jogos tulajdonosának történő visszaszolgáltatására vonatkozó igények következményeként.⁴

Amellett, hogy a nemzetközi eredetű jogforrások is kiemelt figyelmet fordítanak a kérdéskörnek,⁵ a múzeumok, az azokat tömörítő nemzetközi szervezetek, illetve a nemzetek kulturális igazgatásainak bevett reakciója a jelenségre, hogy különböző ajánlásokat, útmutatókat tesznek közzé a műtárgyak beszerzése során tanúsítandó kellő gondosságot illetően,⁶ esetleg a már törzsállományban lévő műtárgyak repatriálására vonatkozóan.⁷ A belső vizsgálódás eredménye, valamint a hamis eredettel, vagy nem jogszerű módon birtokba került javak visszajuttatásáról szóló híradások sora online elérhető.⁸

A közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására vonatkozóan, a nemzetközi trendnek megfelelően, pontosabban attól részben érdemben eltérően, a magyar jogrendszerben is született eljárás.⁹ Ugyan a gondolatmenet

³ Geraldine Kendall ADAMS: „A new approach to repatriation” *Museums Journal*, 2020/11., <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/features/2020/11/a-new-approach-to-repatriation/#>.

⁴ A kulturális javak visszaszolgáltatásával kapcsolatos nemzetközi keretrendszerről ld. SZABADOS Tamás: „Járt utat el ne hagyj? A lopott dolgok és a jogellenesen kivitt kulturális javak kollíziós szabályozása a nemzetközi magánjogi törvényben” *Állam- és Jogtudomány* 2024/1. 62–85., <https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.03>.

⁵ Ld. a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló 1995. évi UNIDROIT Egyezmény (kihirdette: 2001. évi LXXX. törvény) 4. Cikkét, vagy az Európai Parlament és a Tanács a tagállamok területéről jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról és az 1024/2012/EU rendelet módosításáról szóló (2014. május 15.) 2014/60/EU irányelvének 10. cikkét. A hazai jogalkotás is átvette ennek egyes elemeit, ld. a 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 53/B. § (2) bekezdését.

⁶ International Council of Museums (ICOM): *Standards on Accessioning of the International Council of Museums*, 2019. CAMD – CAAMD – ICOM Australia – Museums Australia: „Ethics and provenance in collections acquisitions” (Canberra: Museums Australia Inc. 2014); Nancy YEIDE – Konstantin AKINSHA – Amy WALSH: „American Alliance of Museums: Guide to Provenance Research” (Arlington: American Alliance of Museums 2001); Kunsthistorisches Museum (Wien): „Provenienzforschung” <https://www.khm.at/de/erfahren/forschung/provenienzforschung/>.

⁷ PL. ARTS COUNCIL ENGLAND: „Restitution and Repatriation: A Practical Guide for Museums in England” (Manchester: Arts Council England 2023), <https://www.artscouncil.org.uk/supporting-arts-museums-and-libraries/supporting-collections-and-cultural-property/restitution-and-repatriation-practical-guide-museums-england>; Felwine SARR – Bénédicte SAVOV: „Rapport sur la restitution du patrimoine culturel africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle” (Paris, 2018), http://www.culture.gouv.fr/content/download/280266/pdf_file/Restitution%20du%20patrimoine%20culturel%20africain.pdf?inLanguage=fr-FR&version=1.

⁸ Ld. a MET Múzeum honlapját: <https://www.metmuseum.org/art/collecting-practices/repatriated-objects>, vagy a híradást a Louvre által a háborús területekről csempészett kulturális javak bemutatásáról és visszaadásáról: „Louvre becomes first museum in France to showcase trafficked cultural artefacts”, *Returning Heritage*, July 31, 2021, <https://www.returningheritage.com/louvre-becomes-first-museum-in-france-to-exhibit-trafficked-cultural-artefacts>. A holland Rijksmuseum honlapján: „Rijksmuseum to Return Colonial Objects from its Collection for the First Time”, 05 July 2023, <https://www.rijksmuseum.nl/en/press/press-releases/rijksmuseum-to-return-colonial-objects-from-its-collection-for-the-first-time>.

⁹ A közgyűjteményekben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásának rendjéről szóló 449/2013. (XI. 28.) Kormányrendelet. Alkotmányossági aggályokkal kapcsolatban ld. VEREBÉLYI

kiindulópontja, s a problémakör egészen hasonló; tanulmányunkban elemzett kérdés azonban az eddigiekben sokkal ritkábban merült fel, illetve kapott nyilvánosságot: hogyan kezelhető az eltűnt, illetve ellopott közgyűjteményi tárgyak sorsa, mit lehet kezdeni ezekkel a nem is kis számosságú ügyekkel? A szóban forgó kulturális javak tulajdonosa tehát a magyar állam, így az általunk vizsgált kérdéskör az állami vagyongazdálkodás területére esik. Az, hogy az állam birtokából akár évtizedekkel korábban jogsértő módon kikerült tárgyak hogyan kerülhetnek vissza jogos tulajdonosukhoz, a gyakorlatban és a jogirodalomban kevésbé feltárt problémakör, annak ellenére, hogy – mint később pontos adatokkal is alátámasztjuk – több tízezer a kulturális javak körébe tartozó és a közgyűjteményeinkből jogsértő módon kikerült tárgy (s ha csak a gazdasági értékét nézzük, hatalmas vagyontömeg) érintett.

A magyar közgyűjtemények vonatkozásában úttörő és egyedülálló kezdeményezés indult el 2023 tavaszán a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM) berkeiben, amikor megkezdődött a közgyűjteményi veszteségek feltárására és visszaszerzésére irányuló feladatellátás. A kezdeményezés a nemzeti kincsek védelmének új módjaként is felfogható. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a feladatellátás koncepcióját, annak dogmatikai alapjait, módszereit, illetve, hogy – az elmúlt egy év tapasztalatai alapján – bepillantást engedjen a folyamat kihívásaiba és sikeireibe. A tanulmány kiemelt üzenete, hogy a kulturális javak jogterületén folytatott gyakorlati munka számos tudományág – úgy, mint a művészettörténet, a történettudomány, a rendészet, a jog, a jogtörténet – bevonását, illetve különböző szervek együttműködését igényli.

Ami a kutatás eszközeit illeti, a hagyományosnak mondható dogmatikai megközelítést vegyítjük a gyakorlat ismertetésével: a szerzők nagyban támaszkodnak első kézből vett tapasztalataikra.¹⁰ Összegezzük emellett a MNM tekintetében célzottan végzett iratfeldolgozás és adatgyűjtés eredményeit, valamint esettanulmány segítségével érzékeltetjük a statisztikák és elméleti háttér alapján megalkotott visszaszerzési folyamat gyakorlati működését.

A tanulmány szerkezete három nagy egységre oszlik, amelyeket a bevezető gondolatok és a konklúzió kereteznek. Az első nagy egység az állam intézkedési kötelezettségének jogszabályi megalapozottságára fókuszál (II. fejezet). Az alapfogalmak meghatározása, valamint a kutatás időben és térben való lehatárolását követően ebben a fejezetben térünk ki a közgyűjteményi veszteségek adatszerű bemutatására, érzékeltetve azt is, hogy ez nem csupán kötelezettség, hanem az állam mint tulajdonos jól felfogott érdeke is. A középső egység (III. fejezet) az alapul fekvő jogszabályi háttér bemutatására hivatott, amelynek középpontjába a kulturális javak sajátosságaiból fakadó kihívásokat helyezzük, a nyilvántartás és az adatbázis fej-

Viktória: „A közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás egyes alkotmányossági kérdései” *Állam- és Jogtudomány* 2024/1. 86–109., <https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.04>.

¹⁰ Ki kell emelni, hogy a szerzőtársak egyike a kulturális igazgatásban eltöltött évtizedek, illetve az Európai Unió kulturális javakat érintő másodlagos uniós jogforrások kialakításában részt vevő tagállami szakértőként szerzett tapasztalatok alapján egyedülálló módon képes a gyakorlat működésébe bepillantást engedni.

lesztés szükségességének hangsúlyozásával. A harmadik egységben (IV. fejezet) a visszaszerzési folyamat gyakorlati bemutatása történik. Itt kapott helyet a minta-ügyként kezelt esettanulmány, illetve a visszakövetelési eljárás egyes jogi csomópontjainak (a tulajdoni láncolat visszafejtése, az államosítás kérdése, a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés) kiemelése.

II. AZ ÁLLAM INTÉZKEDÉSI KÖTELEZETTSÉGÉNEK ALAPJAI

Elméleti felvetésünk, hogy az államot mint tulajdonost a közgyűjteményekből eltűnt tárgyak révén számottevő vagyoni veszteség éri, amely helyzet kezelése – a felelős vagyongazdálkodás, és a kulturális közérdek érvényesítése miatt – sajátos intézkedést igényel.

Az általunk folytatott célzott kutatás és adatgyűjtés köre a MNM és (2024 előtti) tagintézményei működését fedi le. A kutatás első szakaszában az államot ért közgyűjteményi tárgyvesztések feltárása zajlott, illetve zajlik továbbra is. Tárgyvesztés alatt jogtalan eltulajdonítás (lopás, sikkasztás stb.), háborús vagy más jogsértő cselekmények során keletkezett leltári hiányokat értjük. A koncepció gyakorlati okokból csak az 1945 utáni veszteségek ügyét érinti – ez az időszáv azonban a későbbiekben – mivel dogmatikai akadálya nincsen –, kiterjeszthető a korábbi, II. világháborús állami veszteségekre, illetve az azt megelőző időszakokra is. A kutatás azért is korlátozódik elsődlegesen az elmúlt hetven-nyolcvan év veszteségeire, mivel a közgyűjteményeinkben ekkortól érzékelhető, hogy a feladatellátásunk alapfeltételei kialakulnak, és rendszerszinten működnek. Ekkortól válnak a közgyűjteményeink egységes állami tulajdonná, és alakul ki a ma is élő közgyűjteményi intézményrendszer, ekkortól indulnak meg a mai szakmai (és vagyoni jogi) elvárásoknak megfelelő teljeskörű, részletesebb és fényképpel is felszerelt gyűjteményi nyilvántartások, és válik rendezettebbé az iratkezelés. Mindezek együttese eredményezi azt, hogy az 1950-es évektől kezdve adatokkal, bizonyító erejű iratokkal bizonyítható egy lopás (és azonosítható az érintett gyűjteményi tárgy), ami az elveszett közgyűjteményi tárgyak visszakövetelését jogi szempontból is megalapozottá teheti.

Az alábbiakban bemutatjuk a feltárt közgyűjteményi veszteség adatait és statisztikáit, illetve áttekintjük az intézkedési kötelezettség jogszabályi alapjait.

II. 1. KÖZGYŰJTEMÉNYI VESZTESÉGEK AZ ADATOK TÜKRÉBEN

A közgyűjteményi veszteségek feltárására irányuló célzott kutatásra Magyarországon a korábbiakban még nem volt példa. Említettük, hogy közgyűjteményi tárgyvesztésen az állami múzeumokban, könyv- és levéltárak állományában a jogsértő módon keletkezett leltári hiányokat értjük. Fontos tisztázni, hogy ebbe a körbe mindenképpen jogellenes cselekményekkel érintett közgyűjteményi tárgyak tartoznak: abban az esetben is, ha bejelentett lopásról, bűncselekménnyről nincs tudomása a bűnüldöző szerveknek, és nem indult büntető eljárás, a rendőrség

nem rendelte el a nyomozást. A jogellenességet ugyanis már a közgyűjteményi tárgyak őrzési helyének megfelelő eljárás, illetve engedélyezés nélküli végleges jellegű megváltoztatása is létrehozta. A közgyűjteményi tárgyakban megtestesülő állami vagyon ugyanis főszabályként nem idegeníthető el, közgyűjteményi kezelésből nem adható ki.¹¹ A kivételként megfogalmazott jogi szabályozás szerint a gyűjteményből történő kikerülés csak meghatározott feltételek fennállása esetén és külön fenntartói, miniszteri engedély alapján lehet jogszerű. E tekintetben a közgyűjteményi szabályozások következtetések az 1950-es évektől kezdve.¹²

A MNM irattári anyagaiban és kapcsolódó adatforrásokban végzett kutatások alapján a II. világháború óta eltelt időszakban a MNM és tagintézményeiben 130 gyűjteményi lopás és eltűnés történt. Mindezek során 6961 darab gyűjteményi tárgy tűnt el. A kármegetérülési statisztika tíz százalék alatt mozog (388 db megkerült tárgy, ami 5,6%-os arányt jelent). Az esetek elemzése alapján megállapítható, hogy a lopásokat többségében külső személyek követték el, és az elkövetési, „elvesztési” módok közül a kölcsönzés teszi ki az esetek többségét, mintegy 60 százalékat. Ugyanakkor figyelemfelkeltő, hogy a tárgyvesztesség több, mint nyolcvan százaléka belső elkövetőkhöz, felelősökhöz köthető.¹³

Ismerünk egyéb adatösszesítéseket is, melyek nem célzott és teljességre törekvő adat- és iratkutatáson alapultak, hanem elsődlegesen a közgyűjtemények által, a kulturális javak hatóságánál a lopott, eltűnt műtárgyak adatbázisa számára tett bejelentéseken és sajtóadatbázisokban, szakirodalomban végzett kutatásokra épültek. Ez alapján a hazai közgyűjteményekben, főként az elmúlt húsz-harminc évben mintegy háromszáz további lopásról, tárgyeltűnésről van adatunk, melyek során további legalább hatezres tárgyvesztesség érte a magyar állami műkincsvagyont. A MNM-ben az elmúlt bő egy évben végzett, de még be nem fejezett célzott kutatás során feltárt adatok alapján, valamint a hazai közgyűjtemények és történetük ismeretében a teljes veszteséget több tízezer gyűjteményi tárgyra lehet becsülni, mely a kulturális örökségünk számára is fájó veszteség, de az állami vagyon egésze szempontjából is látható nagyságrendű értékvesztést jelent.¹⁴

¹¹ A régi Ptk. (a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény) Az állami szocialista tulajdon tárgyai alcím alatt, a 169. § (1) bekezdésének c) pontjával külön szabályozta és forgalomképtelennek minősítette „az állami szerv leltárába felvett dolgokat”, a következő, (2) bekezdéssel megállapítva azt is, hogy a forgalomképtelen dolgok elidegenítése semmis.

¹² A múzeumok szervezeti és ügykezelési szabályzata. Budapest: Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, é.n. [1955], 27. §; A múzeumok ügyrendi szabályzata. Budapest, 1965 (136/1965 (M.K. 12.) MM sz. utasítás), 63. § (14) bek.; A múzeumi törvény és végrehajtási utasítása. A muzeális közgyűjtemények ügyrendi szabályzata 1984. Budapest, 1984 (117/1984. (Műv. K. 14.) MM utasítás) 53. § (14) bek.; Kult. tv. 38. §; a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet 21. §.

¹³ Belső elkövetők és felelősök alatt azon személyeket értjük, akik munkavégzésük során a múzeumi tárgyakkal fizikai kapcsolatba kerülhetnek: muzeológusok, raktárkezelők, restaurátorok, kiállítás-rendezők, szállítmányozók, takarítók, üzemeltetési dolgozók, biztonsági őrök stb. Az összesítésben ezen belső személyek nem csupán a MNM alkalmazottai voltak, hanem más bel- és külföldi szervezetek, intézmények, vállalkozások alkalmazottai, akik pl. kiállításépítés vagy kölcsönzés során a múzeumi tárgyakkal fizikai kapcsolatba kerültek.

¹⁴ A kutatások részeredményeit bővebben lásd: BUZINKAY Péter: „Közgyűjteményi lopások, elkövetési módok Esettanulmány: Magyar Nemzeti Múzeum 1945–2023” in VARGA Lujza – PUSKÁS

A II. világháború alatti magyar műkincsvesztesség – a történelmi arisztokrácia vidéki kastélyaiban és főként a zsidó nagypolgárság banki széfekben elhelyezett gyűjteményeit károsítva – döntően a magántulajdont sújtotta, de bizonyosan a közgyűjtemények is tízezres nagyságrendű veszteséget szenvedtek. Az 1952-ben, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja által kiadott *Háborús műtárgyvesztesség jegyzékek* köztulajdont érintő kötetei 3054 tételben összesítik az állami, főleg közgyűjteményi tárgyvesztéseket.¹⁵ (Ez a szám elsősorban a képző- és iparművészeti alkotások adatait összesítette, mely a közgyűjteményként működött könyv- és levéltárak veszteségeivel kiegészítve bizonyosan a többszörösére növekedne.) Ezen veszteségek feltárása külön koncepció alapján végzett kutatás tárgya lehet. Ezeknél lényegesen szegényebb a bizonyítékként felhasználható adatok és iratok köre, a háborús körülmények között egy-egy történeti tényállás sem tisztázható teljes bizonyossággal, továbbá részben eltérő a jogi környezet is, és a tapasztalat szerint a visszakövetelés esetén a bizonyítás sokszor nem alkot zárt logikai láncolatot, a beszerezhető bizonyítékok alapján nem lehetséges a valószínűsítés szintjét meghaladni.

II. 2. JOGSZABÁLYI ALAPOK

Az intézkedés jogalapjára vonatkozóan elmondhatjuk, hogy annak alapjait az Alaptörvény fekteti le. A preambulumban ugyanis „[v]állaljuk, hogy örökségünket, [...] a magyar kultúrát, [...] Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.”¹⁶ Az állam kifejezett védelmének kötelezettsége a kulturális javak védelmére a P cikk (1) szakaszában jelenik meg: „A természeti erőforrások, [...] valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy amellet, hogy a védelem az állam és minden-

Anna (szerk.): *Veszélyeztetett kulturális javak védelme* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Magyar Nemzeti Múzeum, 2024).

¹⁵ JESZENSZKY Sándor (szerk.): *Háborús műtárgyvesztesség jegyzékek. I. füzet. Az Országos Szépművészeti Múzeum háborús veszteségeinek jegyzéke* (Budapest: Múzeumok és Műemlékek Országos Központja 1952); JESZENSZKY Sándor (szerk.): *Háborús műtárgyvesztesség jegyzékek. IV. füzet. Fővárosi Képtár háborús veszteségeinek jegyzéke* (Budapest, Múzeumok és Műemlékek Országos Központja 1952); JESZENSZKY Sándor (szerk.): *Háborús műtárgyvesztesség jegyzékek V. Egyéb köztulajdonból elvesztett műtárgyak jegyzéke. Királyi palota, közhivatalok, Főv. Tört. Múzeum, vidéki muzeumok stb. háborús veszteségei* (Budapest: Múzeumok és Műemlékek Országos Központja 1952).

¹⁶ Alaptörvény, Nemzeti Hitvallás. A Nemzeti Hitvallás státuszának és normatív jellegének értelmezéséről ld.: BERKES Lilla – FEKETE Balázs: „Nemzeti Hitvallás: csupán diszítő szavak?” *Közjogi Szemle* 2017/1. 15–25.; JUHÁSZ Dorina: „A történeti alkotmány vívmányai és a Nemzeti hitvallás szerepe az alkotmányjogi érvelésben gyakorlati szemszögből” *Alkotmánybírói Szemle* 2021/2. 25–33.

¹⁷ Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdése rendkívül hangsúlyos változást hozott a kulturális javakkal kapcsolatos szabályozási környezet alkotmányos alapjait illetően. A természeti erőforrások, vala-

ki más közös felelőssége, az alkotmánybíróági gyakorlat alapján az államot elsődleges felelősség illeti meg az államcél megvalósítását illetően.¹⁸ Az Alkotmánybíróság 3071/2019 (IV.10.) AB határozata kimondja, hogy az állam oldaláról elvárható, hogy egyértelműen meghatározza mindazon jogi kötelezettségeket, melyeket mind az államnak, mind a magánfeleknek be kell tartani annak érdekében, hogy a P) cikk (1) bekezdésében nevesített értékek hatékony védelme érvényesülhessen.¹⁹

Citálendő az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdése is, amely alapján „[m]inden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez.” Az e helyen megfogalmazott művelődéshez való jog az államot szintén tevőleges magatartásra kötelezi: annak érdekében, hogy alkotmányos feladatainak eleget tegyen, szükséges a korszerű jogszabályi háttér és jogintézmények megteremtése, valamint a feladatai ellátásával kapcsolatos szervezeti rendszer létrehozása és fenntartása.²⁰

Ami a tulajdoni viszonyokat illeti, a közgyűjteményi vagyonról a 2011. évi CXCVI. törvény (Nvtv.) rendelkezik. Az Nvtv. 1. § g) pontja alapján az állami vagy helyi önkormányzati fenntartású közgyűjtemény (muzeális intézmény, levéltár, közgyűjteményként működő kép- és hangarchívum, valamint könyvtár) saját gyűjteményében nyilvántartott kulturális javak körébe tartozó dolog állami tulajdon. Az állami vagyon feletti tulajdonosi joggyakorlás módját és szervezetét az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény szabályozza. E törvény alapján a rábízott állami vagyon felett az államot megillető tulajdonosi jogok és kötelezettségek összességét tulajdonosi joggyakorlóként – ha törvény vagy miniszteri rendelet eltérően nem rendelkezik – a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zártkörűen Működő Részvénytársaság gyakorolja.²¹ A közgyűjtemények a rájuk bízott, nyilvántartásukban szereplő állami tulajdonban álló kulturális javakat az állami tulajdonosi joggyakorlóval kötött egyedi vagyonkezelői szerződés alapján tartják birtokban és felelnek értük. A kulturális örökség jogának integrált szabályozásának általános kereteit a 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (Kötv.) adja.²² A kulturális örökség megóvásának közös felelősségét e helyen is kimondja a törvény, azzal, hogy normatív tiltást fogalmaz meg az örökség elemeinek veszélyeztetésével, megrongálásával, meghamisításával kapcsolatban.²³ A kulturális örökség elemeit a törvény szerint „[...] tudományos módszerekkel kell felkutatni, számba venni, értékelni, az utókor

mint a kulturális értékek védelme, fenntartása, illetve jövő nemzedékek számára való megőrzése egyaránt jelenti az állampolgárok, a civil társadalom és az állam kötelezettségét – az Alaptörvény ezzel alapvetően a kötelezett kört kiterjesztését végzi.

¹⁸ Ld.: az Alkotmánybíróság 3104/2017. (V.8.) AB határozata. Részletesen elemzi: SZABÓ Annamária Eszter: „Adalékok az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésének értelmezéséhez” *Miskolci Jogi Szemle* 2021/2. 299–307.

¹⁹ Alkotmánybíróság 3071/2019 (IV.10.) AB határozat [26].

²⁰ SZABÓ Eszter Annamária: „A kulturális örökség védelmének aktuális kérdései hazánkban” in: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Új generáció a közigazgatástudományok művelésében: Posztdoktori konferencia. 2013. június 6–7.* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar 2013) 275.

²¹ 2007. évi CVI. törvény 3. §.

²² Kötv. 1. § (1) „E törvény hatálya a kulturális örökség elemeire, valamint az ezekkel kapcsolatos minden tevékenységre, személyre és szervezetre terjed ki.”

²³ Kötv. 4. § (1).

számára megőrizni és hozzáférhetővé tenni.”²⁴ A kulturális örökség védelme olyan *közérdek*, amelynek megvalósítása közreműködési jogosultságot és együttműködési kötelezettséget jelent az állami és önkormányzati szervek, a nemzetiségi szervezetek, a vallási közösségek, a civil és gazdálkodó szervezetek, valamint az állampolgárok számára.²⁵

A törvény alapján *közgyűjtemény* az állam, a helyi önkormányzat, valamint a nemzetiségi önkormányzat, a köztisztviselő és a közalapítvány fenntartásában működő vagy általuk alapított könyvtár, levéltár, muzeális intézmény, kép- és hangarchívum.²⁶ A sajátos közgyűjteményi szabályozást külön ágazati jogszabályok alkotják. A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Kult. tv.) hangsúlyozza, hogy „[...] a kulturális javak védelmével összefüggő célok megvalósításának legfontosabb letéteményesei a muzeális intézmények.”²⁷ A muzeális intézmények feladata többek között a kulturális javakhoz való hozzáférés biztosítása és a kulturális alapellátás kiterjesztése, melynek részeként a kulturális javak együttesét *őrzi, gondozza*, és kiállításon bemutatja.²⁸ A múzeumok kifejezett kötelezettsége ezen túl a gyűjtőkörébe tartozó kulturális javak állományvédelme.²⁹ A muzeális intézmény alapleltárában szereplő kulturális javak korlátozottan forgalomképesek; elidegenítésükhöz és selejtezésükhöz is a kultúráért felelős miniszter engedélye szükséges.³⁰ A múzeumi szabályozáshoz hasonló alapelvek mentén szabályozza a Kult. tv. a könyvtári örökség védelmét és a könyvtári intézményrendszer feladatait is.³¹ Az állam közgyűjteményi kötelezettsége a Kult. tv. mellett a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény (Ltv.) szabályaiból fakad. Az Ltv. rendelkezései alapján a köziratokra, illetve közlevéltárban őrzött, köziratnak nem minősülő levéltári anyagokra vonatkozóan elidegenítési tilalom áll fenn.³²

III. A KULTURÁLIS JAVAK KÜLÖNLEGES HELYZETE ÉS A NYILVÁNTARTÁS SZÜKSÉGESSÉGE

A visszaszerezni kívánt javakról szólva, mindenképpen ki kell térni azok – tulajdonjog alakulása szempontjából is releváns – különleges jogi helyzetére. A kulturális

²⁴ Kötv. 4. § (2).

²⁵ Kötv. 5. §.

²⁶ Kötv. 7. § (9). Megjegyzendő, hogy a törvényi meghatározás szerint a közgyűjteményi intézményi körbe nem állami tulajdonú gyűjtemények is tartoznak, sőt a közgyűjteményi minősítés nem is a tulajdonjogra vonatkozik, hanem az intézményfenntartó jellegére. A jelen koncepció alapján kifejezetten az állami tulajdonban álló közgyűjteményi vagyont érintjük, ahol sok esetben az állami vagyont nem kizárólag állami fenntartású közgyűjtemény kezeli. (Pl. ilyen a megyeszékhelyeken működő, városi, önkormányzati fenntartású vármegyei hatókörű városi múzeumok mindegyike.)

²⁷ Kult. tv. 37/A. § (1).

²⁸ Ld. Kult. tv. 37/A. § (4) a).

²⁹ Kult. tv. 42. § (2) a) ac).

³⁰ Kult. tv. 38. §.

³¹ Kult. tv. 53-72. §.

³² Ltv. 5. § (1).

javak³³ kategóriáját a Köt. három alkategóriába osztja: védett, valamint kivitelien-gedély-köteles javak, illetve azon kulturális javak, melyek nem kapnak az előbbi-ekhez hasonló védettséget. A muzeális intézmények alapleltárában, illetve a köz-gyűjteményekben őrzött, azok nyilvántartásában rögzített javak a törvény alapján védettek,³⁴ amelyekre így különleges előírások alkalmazandók.³⁵

Az állam és a közgyűjtemények nyilvánvalóan csak a saját, azaz állami tulajdonú, jogellenesen elvont tárgyaikat követelhetik vissza. Jelen kutatás így, a veszteségek feltárását követően, az állami tulajdonjog keletkezésére, fennállására, majd az eltű-nés jogsértő körülményeire, valamint az eltűnt gyűjteményi tárgyra vonatkozó ada-tok és bizonyítékok beszerzését és rendszerezett tárolását célozta.

Ami a hatályos jogszabályi alapokat illeti, a közgyűjteményi nyilvántartásra vonatkozóan négy rendeletet kell számba venni. A muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet ad utasítást a muzeális intéz-ményeknek arra vonatkozóan, hogy nyilvántartást vezessenek mindazon kulturális javakról, melyek őrzésükben, kezelésükben, illetve birtokukban vannak.³⁶ A nyilván-tartásban nem szereplő kulturális javakat az intézmény nem őrizheti. A rendelet a nyilvántartás kifejezett céljaként nevesíti az őrzött kulturális javak vagyon- és tulaj-donvédelmét.³⁷ A könyvtári állomány védelméről rendelkezik a 3/1975. (VIII. 17.) KM–PM együttes rendelet a könyvtári állomány ellenőrzéséről (leltározásáról) és az állományból történő törlésről szóló szabályzat kiadásáról. Ez alapján a könyvtár köteles minden dokumentumáról olyan leltárt vezetni, amelynek alapján az állomány egészének a darabszáma és értéke (az egyes dokumentumok értéke külön is) bármi-kor megállapítható és ellenőrizhető.³⁸ Amennyiben a leltározás során hiány állapít-ható meg, ennek okát a könyvtár köteles a jegyzőkönyv felvételétől számított har-minc napon belül kivizsgálni. A könyvtár vezetőjének ebben az esetben többirányú intézkedési kötelezettsége merül fel: a felelős személyek felelősségre vonása mellett intézkedni kell az előidéző okok lehetőség szerinti megszüntetéséről.³⁹ Ha a hiány kapcsán bűncselekmény elkövetésének gyanúja merül fel, büntető feljelentést kell tenni.⁴⁰ A muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kap-csolatos szabályokról szóló 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet a könyvtárak köte-lezettségévé teszi, hogy e dokumentumokat épségben megőrizze, megóvásukról gondoskodjon, melynek érdekében külön nyilvántartást vezet e javakról.⁴¹ Végül,

³³ „Kulturális javak: az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai – az ingatlanok kivételével –, valamint a művészeti alkotások.” Köt. 7. § 10. pont

³⁴ Ld.: Köt. 46. §.

³⁵ Ilyen előírás, hogy ezen tárgyak tulajdonjogát átruházni csak írásbeli szerződés alapján lehet, vagy hogy a tárgy elidegenítéséhez vagy őrzési helyének kilencven napot meghaladó megváltoztatásá-hoz a hatóság előzetes hozzájárulása szükséges. Részletesen: Köt. 51. §.

³⁶ 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet 1. §.

³⁷ 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet 2. §.

³⁸ 3/1975. (VIII. 17.) KM–PM együttes rendelet 2. § (1).

³⁹ 3/1975. (VIII. 17.) KM–PM együttes rendelet 11. § (4).

⁴⁰ 3/1975. (VIII. 17.) KM–PM együttes rendelet 13. § (3).

⁴¹ 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet 2. §–3. §.

a levéltárak nyilvántartásáról, illetve a szakmai tevékenységükkel összefüggő tervezési és beszámolási feladatokról a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 7/2015. (V. 27.) EMMI rendelet tartalmaz részletszabályokat. Itt található többek között a levéltári anyag nyilvántartásával kapcsolatos követelményrendszer és az állományvédelmi részletszabályok.⁴²

A közgyűjteményi leltárak, nyilvántartások jelentősége megkérdőjelezhetetlen, és ennek megfelelően részletesen szabályozott része az ágazatnak. Ha a négy rendeletet megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy hasonló elven szabályozzák a közgyűjteményi tárgyak nyilvántartását: teljes körű, hitelesített, és részletes, az azonosítást lehetővé tevő leltárt írnak elő. A múzeumi, könyvtári és levéltári területre vonatkozó közgyűjteményi szabályozások az állományba kerülést egyirányú folyamatnak tekintik, a gyűjteményekből történő kikerülést csak kivételes esetekben (csere, selejtezés), előzetes fenntartói, ágazati miniszteri engedélyhez kötötten, megfelelő dokumentálással teszik lehetővé.

Az állományban lévő műtárgyakhoz hasonlóan az elveszett közgyűjteményi tárgyak keresetősége és azonosíthatósága is rendkívül fontos: is a tulajdoni viszonyok fennállásának és bizonyításának szempontjából nyilvánvaló az adatbázisépítés meghatározó jelentősége. A különböző, kulturális javakkal kapcsolatos nyilvántartások ilyen irányú fejlesztését a közgyűjteményi szakemberek mellett a műkereskedők, műgyűjtők is régóta szorgalmazzák.⁴³

A kulturális javak tekintetében közhiteles nyilvántartás jelenleg a védett és a védési eljárás alá vont (ideiglenesen védett) javakat illetően áll rendelkezésre, s a hatóság a nyilvántartás egyes adataihoz való hozzáférést jogszabály alapján korlátozhatja.⁴⁴ Ami a lopott műtárgyakat (jogtalanul eltulajdonított kulturális javakat) illeti, adataikat jelenleg részlegesen két állami nyilvántartás kezeli, kizárólag örökségvédelmi és bűnügyi célból. Ezek nem teljes körű nyilvántartások, céljuk nem kifejezetten az elveszett állami, közgyűjteményi vagyon visszaszerzése.

A kulturális javak hatósága (Építési és Közlekedési Minisztérium Kulturális Javak Főosztálya) nyilvánosan elérhető lopott műtárgy adatbázisa⁴⁵ alapvetően örökségvédelmi célokat szolgál. A hatóság feladata ebben az esetben a tulajdonos birtokából jogellenesen kikerült tárgyak kiszűrése, a kiviteli engedély megtagadása, és ezáltal elősegíteni a jogszerű viszonyok helyreállítását. E tekintetben tehát a kulturális javak hatósága mint az állam közjogi szerepkörében eljáró szerv egyfajta közvetítő szerepet tölt be a lopott tárgy birtokosa és a jogos tulajdonos (sértett, károsult) között. Ugyanakkor nem célja és feladata, hogy a károsult részére, az ő érdekében

⁴² 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet 3. §, 4/A. §, 19. §, 23. §, 30-40. §.

⁴³ A védett javakat illetően a nyilvántartás szempontjainak továbbfejlesztését, az egyedi azonosító jellemzők rendszerének kiépítése mellett pl.: KÁRMÁN Gabriella – KISS Anna: „A hamis és a meghamisított festmények azonosítása” in VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 48* (Budapest: Országos Kriminológiai Intézet 2011) 207–209.; KÁRMÁN Gabriella – KRISTON László – STANKOWSKY Andrea: „A kulturális örökség védelmével kapcsolatos büntetőjogi gyakorlat tapasztalatai” *Jogtudományi Közlöny* 2004/4. 140–148., 148.

⁴⁴ Köt. 72. § (1).

⁴⁵ Lásd: <https://oroksegevedelem.kormany.hu/lopott-eltunt-mutargyak-nyilvantartasa>.

fellépve visszaszerezze az ellopott vagyontárgyat, legyen az magánszemély, szervezet vagy maga az állam. Az adatbázis több, mint ötezer, többségében magán-, egyházi és más nem állami tulajdonú lopott kulturális tárgy adatát tartalmazza. A jelenleg ismert közgyűjteményi veszteségnek pedig a töredékét (15–20 százalékát) tünteti fel csupán.

A rendőrség tárgykörözési rendszere⁴⁶ alapvetően numerikus azonosító adatokon alapul. A kulturális szakemberek által pontosan, szakszerűen leírható és azonosítható kulturális javak nyilvántartására jelen formájában nem alkalmas. Ennek ellenére tartalmaz kulturális javakra vonatkozó műkincskörözési adatokat, de ezek rendszerezése, összesítése a nyilvános elérési felületen nem lehetséges, és a keresés is meglehetősen kezdetleges.

Az elveszett és visszakövetelendő állami tulajdonú kulturális javak közhiteles nyilvántartásának létrehozása közérdek. Az MNV Zrt. 2017–2018 folyamán – a Nemzeti Kulturális Vagyon Lenyomat Projekt keretében – elkészítette az állami tulajdont kezelő közgyűjteményekben őrzött (eltárba vett) kulturális javak vagyoni jogi szempontú nyilvántartását. Álláspontunk szerint e nyilvántartás kiegészítendő – egy külön alrendszerként – az állami tulajdont képző, elveszett (az állam birtokából jogsértő módon kikerült) és visszakövetelendő kulturális javak jegyzékével. A nyilvántartásba vétel az elveszett tárgy azonosító adatain túl az állam tulajdonjogára és az eltűnés körülményeire vonatkozó iratokon alapulhat. A nyilvántartás hitelessége (közhitelessége) érdekében a bejegyzés szabályait, eljárását is célszerű lenne jogszabályba foglalni. A (köz)hiteles nyilvántartás és annak nyilvános hozzáférése biztosíthatja a lehetőséget, hogy az elveszett tárgyak minél szélesebb köre (pl. műkereskedelemben, magángyűjteményekben vagy akár más közgyűjteményben) azonosítható, megtalálható és ennek nyomán visszaszerezhető legyen. Ezt a célt szolgálhatja más nyilvántartásokkal történő összekapcsolása, akár állandó informatikai adatkapcsolat (adatátadás) révén is.

IV. ESETTANULMÁNY: EGY ANTIK ORVOSI KÖNYV VISSZASZERZÉSE

Az eltűnt kulturális javak felkutatásának és visszaszerzésének folyamata összetett kérdés, mely a tárgyalásos megegyezéstől kiindulva felölelhet különböző polgári jogi (birtokvédelem, ingó kiadása vagy tulajdonjog megállapítása iránti kereset), büntetőjogi (lefoglalás, lefoglalt tárgy kiadása iránti kérelem), közigazgatási jogi (eltűnt kulturális javak felkutatása a Kötv. 53/A.–53/B. § alapján) eljárásokat. A leghatékonyabb eszközök kiválasztása, önálló vagy együttes alkalmazása mindig az adott ügy tényállásához kapcsolódik. Ennek a fejezetnek a célja egy gyakorlati eset bemutatása, amely érzékelteti a használt módszerek és megközelítés diverzitását.

Mielőtt az ügy tényállását ismertetjük, meg kell jegyezni, hogy a közgyűjteményekből, állami tulajdonból eltűnt kulturális javak visszaszerzése érdekében eseti alapon

⁴⁶ Lásd: <http://www.police.hu/hu/kora/mukincs-korozesek>.

a kulturális javak hatósága és más állami szervek (kulturális tárca, külügyminisztérium, MNV Zrt., közgyűjtemények) is részt vettek egyes ügyek sikeres megoldásában. Ez azonban sehol sem eredményezett intézményesítést, szervezett és jogilag is szabályozott központi feladatellátást az állam mint károsult tulajdonos érdekében. Az új feladatellátási koncepció alapján megoldott ügy tekinthető amolyan „állatorvosi lónak”, amely amellett, hogy a visszaigénylés folyamatának nehézségeit szemlélte, egyben – lévén sikertörténet – a választott módszer és célok igazolására is szolgál.

IV. 1. TÖRTÉNETI TÉNYÁLLÁS

2024 júniusában zárult sikeresen egy, a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményéből ellopott, XVII. századi orvosi könyv visszaszerzésének ügye. A könyv 2022 decemberében budapesti árverésen bukkant fel, és címlapján még érintetlenül láthatók voltak a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményébe tartozásra utaló pecsétek és bejegyzések. Ezt az aukciós kínálatot böngészve a Múzeum (könyvtárosa) is észlelte, majd a belső nyilvántartásokkal összevetve a múzeumi könyvtári állományba tartozást is megállapította, és erről bejelentést tett a kulturális javak hatóságánál (Építési és Közlekedési Minisztérium Műtárgyfelügyeleti Hatósági Főosztály). A kulturális javak hatósága védési eljárást indított,⁴⁷ és egyúttal továbbította a múzeum bejelentését az árverezőnek, ami alapján a könyvet az árverésről visszavonták.⁴⁸ A hatósági eljárásban a múzeumnak lehetősége nyílt a könyvet árverésre bocsátó személlyel is kapcsolatba lépni, aki úgy nyilatkozott, hogy a könyvet harminc évvel korábban ő vásárolta, és azt sajátjának tartja, de hajlandó eladni (aukciós kikiáltási árán) a múzeumnak. Az ügy itt elakadt. A hagyományos múzeumi megoldások nem működtek, várni kellett az új feladatellátás indulására, ahol ez az egyik első ügyként került az „új kezekbe”. Az új koncepció alapján feltárt adatok és elemzés alapján készített részletes (hétoldalas) állásfoglalást egy intézményvezetői felszólítással (és visszaszolgáltatási határidő tűzésével) együtt kapta meg a könyv birtokosa. Az állásfoglalás és felszólítás alapján korábbi álláspontját felülbírálvá úgy döntött, hogy a lopott könyvet mégis, minden további feltétel nélkül, térítésmentesen visszaadja jogos tulajdonosának és kezelőjének a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumnak.

Az új koncepció alapján a relevánsnak tekintett különböző adatbázisokban, valamint levéltárakban (MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár) végzett irat- és szakirodalmi kutatás, majd az ügy adatainak elemzése alapján a következő állásfoglalás született.

⁴⁷ A nem védett kulturális javak esetén a hatóság – a pótolhatatlan és kiemelkedő jelentőség megállapítása érdekében – hivatalból védetté nyilvánítási eljárást indít. Az eljárás alá vont kulturális javak az eljárás végleges befejezéséig a törvény erejénél fogva ideiglenesen védettek. Kötv. 47–48. §

⁴⁸ A könyvet a kulturális javak hatósága (Építési és Közlekedési Minisztérium Műtárgyfelügyeleti Hatósági Főosztály) még az árverés előtt, 2022. november 29-én, ÉBM-MHF/635/2 (2022) számon vonta védési eljárás alá.

A kötet története – így a tulajdonosi láncolat – több évszázadra követhető vissza. A kötet szerzője, Jason Pratensis (1486–1558) XVI. századi flamand (dél-németalföldi) humanista orvos és költő, akinek két nőgyógyászati munkája (*De pariente et partu* és *De arcenda sterilitate, et progignendis liberis...*) 1527-ben, illetve 1531-ben jelent meg először. A két tanulmányt 1657-ben, Amszterdamban újra kiadták, bőrkötésben egybe kötött példánya másfél évszázaddal később a bécsi orvos, Stessel Lajos (1794–1888) tulajdonába került.⁴⁹ 1840-ben a saját 1500 kötetes könyvtárát ajánlotta fel az akkor alakuló Budapesti Királyi Orvosegyesületnek,⁵⁰ és a saját költségén Pestre is szállíttatta azokat, végül pedig 1842-ben összesen 2500 kötetet ajándékozott. A Stessel-könyvadomány lett az alapja és a törzsanyaga az 1837-ben alapított és 1946-ig egyesületként, önálló szervezetként működő Budapesti Királyi Orvosegyesület (latin változatban: *Societas Medicorum Pestiensium et Budensium*) könyvtárának.⁵¹

Az Orvosegyesület Budapest belvárosi székháza a II. világháború alatt csak kisebb sérüléseket szenvedett, az itt őrzött könyvtár épen megmaradt. Maga az egyesület 1945 után bár névleg fennmaradt, és megfogartkozott létszámmal még 1948-ig tovább is működött, a székházát a – kommunista kötődésű – Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete foglalta el és használta, sőt, az az Orvosegyesületet is magába olvasztotta, amely a szakszervezeti beszámoló szerint így „mint a Szakszervezet tudományos testülete folytatja működését”.⁵² 1946-ban a Budapesti Királyi Orvosegyesületet a belügyminiszter feloszlatta, önálló jogi személyként, egyesületként megszűnt.⁵³

A feloszlátott egyesület tulajdonába tartozó színház épületét a belügyminiszter – az 1947. májusi sajtótudósítások szerint – a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének adományozta.⁵⁴ Az orvosegyesületi könyvtár azon-

⁴⁹ Ezt a kötet első címlapján „Stessel” kézírás jelöli.

⁵⁰ A Budapesti Királyi Orvosegyesület 1837–1948 között keletkezett 9 iratfolyóméternyi iratanyagát a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Adattára őrzi és bocsátja kutatói rendelkezésre. A Budapesti Királyi Orvosegyesület és az Orvostörténeti Könyvtár története aránylag jól feldolgozott a szakirodalomban: KAPRONCZAY Károly: „Mozgalmas két évtized. Az Orvostörténeti Könyvtár megalakulása és története” *Orvostörténeti Közlemények* 2014/1–4. 233–266.; KAPRONCZAY Katalin – MAGYAR László András: „A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményének története” *Per Aspera Ad Astra* 2016/1. 69–79., <https://doi.org/10.15170/paaa.2016.03.01.05>; KAPRONCZAY Katalin: „Száznyolcvan esztendeje alakult meg a Budapesti Királyi Orvosegyesület” in FORRAI Judit (szerk.): *Hagyomány, értékmérés és innováció a tudományban. A Magyar Természettudományi Társulat tudománytörténeti kötetei (1)* (Budapest: Magyar Természettudományi Társulat 2017) 171–185.

⁵¹ A kötet első címlapján az Orvosegyesület könyvtárába tartozást fekvő ovális „*Societat Medicor. Pestien. et Budens.*” latin feliratú bélyegzőlenyomat jelöli.

⁵² A szakszervezetbe történt betagozódásról az Orvosegyesület meglehetősen hiányos korabeli iratanyaga és a sajtó is beszámol, az eseménytörténet pontosan csak a hiányosan fennmaradt adatok egybeolvasásával rekonstruálható: „Az Orvos Szakszervezet első választmányi ülése” *Orvosok Lapja. A Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének Hivatalos Folyóirata. Népegészségügy. A Közegészségügyi Igazgatás Közlönye* 1945/1.

⁵³ Feloszlatta pontosan: a kommunista párt által delegált belügyminiszter, mint az egyesületek feletti főfelügyeleti jog gyakorlója, a 281.965/1946-IV-14. BM számú leirattal.

⁵⁴ „A Szakszervezetek Országos Szövetsége kapta meg a feloszlátott Orvosegyesület házát” *Világ* 1947/4.

ban ezt követően is az épületben maradhatott, és az ötvenezer kötetes gyűjteménye csak 1952-ben, több szállítmánnyal került – az ágazati irányító Egészségügyi Minisztérium döntése alapján – az Országos Orvostörténeti Könyvtár kezelésébe.⁵⁵

A szóban forgó kötetnek az újonnan alapított Orvostörténeti Könyvtárba történt átadására, majd könyvtári állományba vételére is 1952-ben került sor.⁵⁶ A kötetet a könyvtár leltárkönyvében nyilvántartásba vették.⁵⁷ A könyvtárban 1969-ben teljes körű állományrevíziót tartottak, melynek során a könyv eltűnését, hiányát állapították meg. A korabeli közgyűjteményi gyakorlatnak megfelelően a könyvtár a fenntartónál (főfelügyeleti szervénél), az Egészségügyi Minisztériumnál a hiányok leltárból történő törlését kezdeményezte, amit a minisztériumi engedély alapján 1970-ben végre is hajtottak.⁵⁸

A könyvtár 1952-től, rögzített nyitva tartással, nyilvánosan látogatható szak-könyvtárként működik a mai napig – jogutódlás, illetve névváltozás révén – MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum elnevezéssel.

Egy budapesti magánszemély, szakmáját gyakorló orvos, egyúttal rendszeresen orvostörténeti tanulmányokat is író magángyűjtő évtizedeken át rendszeres látogatója és olvasója volt a könyvtárnak, a könyvtárosokkal szorosabb és állandó kapcsolatot ápolt. A legkorábbi könyvtári beiratkozását 1985-ből őrzi a könyvtár, a legkésőbbi a 2014–2016-os beiratkozási füzetből származik. Pontosan nem ismert időpontban magángyűjteménye számára megszerezte a könyvet, amit 2022 decemberében egy budapesti antikvár könyvkereskedés árverésén kívánt értékesíteni. Az

⁵⁵ Az Országos Orvostörténeti Könyvtárat 1951-ben, az Egészségügyi Minisztérium alapította. A Könyvtár helyét ekkor az államosított budai irgalmas kórház (Országos Reuma és Fürdőgyógyi Intézet, ORFI) Duna-parti épületében jelölték ki. Innen 1956 májusától mintegy egy éven át tartott a Könyvtár átköltöztetése a mai helyére, a közeli Török u. 12. szám alatti épületbe. A könyvtár 1952-től, rögzített nyitva tartással, nyilvánosan látogatható szakkönyvtárként működik a mai napig.

⁵⁶ A Népművelési Közlöny 1953. október 17-i számában közzétett, a *népművelési miniszter a könyvtárak könyvvállományának védelméről szóló 11-2-49/1953. Np. M. sz. utasítása*, mivel „[a] könyvtárak könyvvállományának mint szocialista tulajdonnak a megóvása fokozott védelmet kíván”, a könyvek nyilvántartása és raktározása tárgyában az Utasítás 19–20. pontjában a következőket rendelte el: „[m]inden egyes könyvet és brosúrát a könyvtárba érkezéstől számított, legkésőbb 6 napon belül leltárba kell venni és a könyvtár tulajdonjogát feltüntető bélyegzőnyomattal kell ellátni. [...] A leltárba felvett könyvet csak a könyvtárat fenntartó szerv írásbeli engedélye alapján szabad a leltárból törölni.” Ez alapján a kötet is 1952-ben az Orvostörténeti Könyvtár leltárába bevezetésre. Ezt tanúsítja a könyv első címlapjának hátoldalán a kerek, „Országos Orvostörténeti Könyvtár” feliratú tulajdonbélyegző, és alatta „leltári száma” előnyomott bélyegzőre kézzel beírt „14949” leltári szám. Ez alatt pedig egy ceruzával írt „15599” szám, mely a kötet raktári jelzetét jelöli.

⁵⁷ 14949-es leltári szám alatt, 1952. május 27-ei beérkezési dátummal, „Jasonis a Pratis / De pariente et partu liber / Amsteladami, 1657” címmel, „Orvosegyesületi Könyvtár” származás megjelöléssel, „15599” raktári jelzet számmal.

⁵⁸ A könyvtári ügyiratokat tartalmazó 1970-es iktatási naplóban a 3120-as iktatószámnál a tárgymegjelölés: „1970. II. 2. Egészségügyi Minisztériumtól, Leltári készletek rendezése, engedély leírásra. Csatolva 429/467, 3627/1969.” A hivatkozott irat tartalmazza a minisztérium által leltári törlésre engedélyezett könyvtári dokumentumok felsorolását egy 10 oldalas tétellistával („A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtárában 1969-ben tartott állományrevízió hiányjegyzéke”), aminek a 4. oldalán szerepel a szóban forgó Pratensis kötet (14949-es leltári szám alatt). Ezt, a leltári törlést rögzíti a leltárkönyvben a könyvre vonatkozó adatsor végén, a „Megjegyzés” rovatban „3120/1970 eng. alapján kivezetve” kézírás.

árverés előtt a könyvtár munkatársai a kötetet megvizsgálva jelezték, hogy az a könyvtár állományába tartozott, és onnan tisztázatlan körülmények között került ki. A javaslatuk alapján a kulturális javak hatósága védési eljárást indított, és a könyvet az árverésről is visszavonták, az antikvárium visszaadta az orvos-magángyűjtő korábbi birtokosának. 2023 júniusában a könyv őrzési helyén a kulturális javak hatósága helyszíni ellenőrzést végzett a könyvtár szakértőként bevont munkatársával. Az ellenőrzés során a birtokos jegyzőkönyvbe mondta, hogy a könyvet kb. harminc évvel ezelőtt egy budapesti antikváriumban vásárolta, és mivel már nem gyűjti tovább a könyveket, szeretné azt értékesíteni. Aukciós kikiáltási árán a könyvtárnak vételre felajánlotta azt.⁵⁹

Az új feladatellátás alapján összeállított állásfoglalás tartalmazta az egyes események (jogcselekmények), valamint az azok alapján kialakult helyzet részletes jogi elemzését. Ez alapján végül – döntési javaslatként – bemutatta a visszaszerzésre nyitva álló lehetőségeket azok előnyeivel és hátrányaival együtt.

IV. 2. KIEMELT KÉRDÉSEK

Az új feladatellátás alapján a feladat az volt, hogy állásfoglalás készüljön a könyv tulajdoni helyzetét illetően, feltárva az annak visszaszerzésére rendelkezésre álló lehetőségeket.

Tanulmányunkban három körülményt emelünk ki és vonatkoztatunk az ismertett tényállásra, amely felmerülhet a kulturális javak körébe tartozó további tárgyak visszakövetelése esetén is: a tulajdoni láncolat feltárásának jellegzetességeit (interdiszciplinaritás), az állami tulajdon (fennállásának és keletkezésének) kérdését, illetve a könyvet megszerző birtokos esetén a nem tulajdonostól való tulajdon-szerzés kérdéskörét.

IV. 2. 1. INTERDISZCIPLINARITÁS

Ha egy gyűjteményi tárgy nyilvánvalóan lopás útján kerül ki a közgyűjteményből, azt természetesen feljelentés kell kövesse. Azt azonban az évtizedes közgyűjteményi tapasztalat alapján tudni kell, hogy a rendőrség a műtárgylopások esetén önállóan, kizárólag az általános rendőri, nyomozati eszközökre támaszkodva nem tud kellő hatékonysággal, eredményességgel dolgozni, és minden igyekezet ellenére a lopott gyűjteményi tárgyakat csak ritkán találja meg, és adja a vissza a károsult közgyűjteménynek. Nem meglepő, hiszen alapvető feladata is eltérő: a bűnügy felderítése, az elkövető szankcionálása és az újabb bűncselekmény megelőzése a kitűzött célja; nem pedig az elveszett közgyűjteményi (vagy bármilyen más vagyon-) tárgy visszaszerzése.⁶⁰ A büntetőeljárás során – bűnjelként lefoglalt – lopott közgyűjte-

⁵⁹ A vonatkozó iratanyagot a MNM ez ügyben keletkezett főigazgatósági ügyirata tartalmazza.

⁶⁰ Ezekben az esetekben a kulturális javak bűnjelként, bizonyítékként jelennek meg. A rendőrség feladatáról ld.: a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény „A Rendőrség feladata” alcímet (1-2/A. §).

ményi tárgyaknak a sértett közgyűjtemény számára történő visszaadása általános gyakorlat, ugyanakkor ez az ellopott közgyűjteményi tárgyak töredéke (lényegesen kevesebb, mint tíz százaléka) esetén következik be. A visszaszerzés így – az esetek több, mint 90 százalékában – alapvetően a tulajdonjogra és az abból levezethető birtokjog visszaszerzésére irányulhat, azaz már nem a büntetőjog, hanem a polgári jog területére esik.

Bár a jelen esetben nem volt arra utaló adat és bizonyíték, hogy a könyv eltűnése nyomán rendőrségi feljelentést tettek, és büntető eljárás indult volna, de a rendelkezésre álló adatok és az adott időszakban hatályos könyvtári ágazati jogszabályok alapján egyértelműen kizárható volt, hogy a kötet jogszerűen került volna ki a könyvtárból. Azaz megalapozottan állíthatjuk, hogy a könyv könyvtárból történt kikerülése jogsértő volt,⁶¹ műkereskedelembé és magángyűjteménybe kerülése jogellenes eltulajdonítás útján történt.⁶²

Ami a tulajdoni láncolat feltárását illeti, látható, hogy hasonló ügyekben a történeti tényállás – levéltári, szakirodalmi lehetőségeket kimerítő, teljességre törekvő – felderítéséhez szükség van általános történeti, művelődés- és intézménytörténeti, de jogi és jogtörténeti szakértelemre is.⁶³ A jogi relevanciával bíró tények keresése, kiszűrése a kulturális javakkal kapcsolatos ügyekben, ahol a tényállás több száz évet is felölelhet, több szakág művelőjének állandó együttműködését kívánja.

A tulajdoni viszonyok visszafejtése a vizsgált esetben is interdiszciplináris eszközöket igényelt. A szóban forgó kötetnél annak címlapján szereplő bejegyzések és bélyegzőlenyomatok alapján juthatunk a tulajdoni viszonyokat illető első következtetésekre. Így vált egyértelművé, hogy az az 1837-ben alapított Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárába és tulajdonába tartozott – ahová Stessel Lajos (1794–1888) bécsi orvos 1840-es, illetve 1842-es ajándékaként került. A tulajdonjog elemzése érdekében meg kellett ismerni az egyesületi jog korabeli szabályozásait, valamint az egyesületek történetének, 1950 körül történt tömeges megszüntetések alapvető eseményeit is.⁶⁴

A könyvben szereplő bejegyzések és bélyegzőlenyomatok, valamint a könyvtár leltárkönyvi adatai alapján tudtuk megállapítani azt is, hogy a kötet az Orvosegyesület könyvtári állományában maradt annak felszámolásáig, majd ezután az az állomány többi darabjával együtt 1952-ben az Országos Orvostörténeti Könyvtár kezelésébe került.

⁶¹ A könyvtári állomány nyilvántartásáról ld.: A népművelési miniszter könyvkölcsönzéssel foglalkozó nyilvános tömegkönyvtárak leltározásáról és nyilvántartásba vételéről szóló 11 k–2–21/1952. Np. N. sz. utasítás; A népművelési miniszter a könyvtárak könyvállományának védelméről szóló 11-2-49/1953. Np. M. sz. utasítása.

⁶² A jogtalan eltulajdonítás vonatkozásában ld. az ebben az időszakban hatályos Büntető törvénykönyv (Btk.), az 1961. évi V. törvény 295. §-át, mely – a lopás, sikkasztás, csalás és hűtlen kezelés (291–294. szakaszok) mellett – külön tényállásként határozta meg a „társadalmi tulajdont károsító lopás, sikkasztás, csalás és hűtlen” bűncselekményét.

⁶³ Szintén jó példa erre az Esterházy kincsek ügye, ld. Fővárosi Törvényszék 4.P.22.219/2020/5.; Fővárosi Ítéletábra 7.Pf.20.731/2020/25.

⁶⁴ DOMANICZKY Endre: „Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950)” *Jogtörténeti Szemle* 2009/2. 1–16.

Néhány esetben szervezettörténeti ismeretek is szükségesek az „eredetkutatáshoz” – ilyen például az Országos Orvostörténeti Könyvtárnak az 1968-ban a Semmelweis Orvostörténeti Múzeummal történt egyesítésének kérdése, majd 2017-ben a MNM szervezetébe történt betagozódása. Mindezek ismeretében tudjuk megállapítani a jelenlegi jogutódot, amely történetesen a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum.

IV. 2. 2. ÁLLAMOSÍTOTT MŰTÁRGYAK

Tipikus közép-kelet-európai problémakör a műtárgy-restitúció azon vonulata, amely a szocialista korszak alatt a tulajdonos birtokából kikerült vagy a birtokba vissza nem került műtárgyak helyzetével foglalkozik.

A tulajdoni viszonyok alakulása szempontjából Magyarországon – ellentétben a nyugati országokban a zsidó holokauszt érintettségű restitúciós ügyekkel – az államosított műtárgyak sorsa lezártnak tekinthető.⁶⁵ A megértés kulcsa pedig a rendszerváltozás során hozott intézkedésekben rejlik.

Az 1989–1990-ben lezajlott a békés átmenet, az 1949-es Alkotmány hatályban maradt, jelentősen módosult tartalommal. Annak ellenére, hogy a kommunista jogrendben született intézkedések igazságtalanságát senki nem vitatta, azok következményei érvényben maradtak. A restitúció kérdésével a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény (Kárpótlási törvény) foglalkozott, amelynek célja az volt, hogy rendezze a tulajdonviszonyokat, és kárpótolja az állam által igazságtalanul elvont vagyon miatt elszenvedett sérelmeket. E törvény vonatkozásában – amint az Alkotmánybíróság is megállapította – a szabályozás nem polgári jogi alapú kártérítést jelentett, hanem a kártalanítás szabályait az állam politikai felelősségén alapuló politikai döntésként határozta meg, a méltányosság elvének (és az állam teherbírásiának) megfelelően.⁶⁶ Így ez nem a vagyon természetben történő visszaszolgáltatását jelentette, hanem az igazságtalanul okozott károk részleges pénzügyi jellegű (kárpótlási jegyben megtestesülő) orvoslására összpontosított.⁶⁷ Ahogy az Alkotmánybíróság a 15/1993. (III. 12.) AB határozatban fogalmaz: „Alkotmányból nem vezethető le az a követelmény, hogy az állam visszaadja a korábbi

⁶⁵ Nyugat-Európában nem következett be a szovjet megszállás alatt álló közép- és kelet-európai országokhoz hasonló műkincs-államosítás. A köztársasági államformára áttért országokban történtek ehhez hasonló, kártalanítás nélküli tulajdonelvonások az egykori uralkodói magánvagyonok vonatkozásában. Nyugat-európai párhuzamként az 1933–1945 közötti zsidó holokauszt érintettségű kulturális javak restitúciója hozható fel, ahol sok helyen a törvény alapján a visszaszolgáltatáshoz az igénylői oldalon elegendő a valószínűsítés, tekintet nélkül arra, hogy a közgyűjteményi szerzeményezés jogszerűen történt-e, és az az adott állam tulajdonjogát eredményezte-e. A párhuzamba állítás sok tekintetben megalapozott lehet, de meg kell jegyezni, hogy nyilvánvalóan vannak eltérő sajátosságok is.

⁶⁶ Az Alkotmánybíróság 16/1991. (IV. 20.) és 27/1991. (V. 20.) számú határozatai.

⁶⁷ Az AB az 1990-es évek elején többször is foglalkozott a restitúció kérdésével. Megállapította, hogy az új jogállamiság mércéjéhez viszonyítva az Alkotmányból nem következik, hogy az állam köteles lenne visszaszolgáltatni a korábbi rezsimiek által jogtalanul kisajátított tulajdont az eredeti tulajdonosnak. Ld. az Alkotmánybíróság 21/1990. (X. 4.), 16/1991. (IV. 20.), 27/1991. (V. 20.), 28/1991. (VI. 3.), és 15/1993. (III. 12.) számú döntéseit.

rendszerekben, az új jogállam mércéjével mérve alkotmányellenesen elvont tulajdont az eredeti tulajdonosoknak. Hasonlóképpen nem követeli meg az Alkotmány, hogy ezekért a sérelmekért az állam teljes kártérítést vagy kártalanítást nyújtson. Végül nem következik az Alkotmányból az a kötelezettség sem, hogy az állam a polgári jog, az államigazgatási jog vagy az eljárásjogok általános szabályait visszaható hatállyal megváltoztassa, vagy azok alól kivételt engedjen annak érdekében, hogy a volt tulajdonosok visszakapják a tulajdont, vagy hogy teljes kártérítéshez jussanak. (...).⁶⁸

Bár a kérdés jogilag ezzel lezártnak volt tekinthető, de az időnként mégis újra fel-lángoló politikai vitára az Alaptörvény tett végleg pontot 2011-ben, amikor is U) cikkének (9) bekezdésében kimondta: „[a]z 1990. május 2-át megelőzően az életük-től vagy szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak és az állam által a tulajdonukban igazságtalanul okozott károk folytán károsodottak számára pénz-beli vagy más vagyoni juttatást biztosító új kárpótlási jogcím jogszabályban nem állapítható meg.”

Ez egyik oldalról azt jelenti, hogy az államon kívüli eredeti tulajdonosok számára azon kulturális javak tulajdonjogának visszakövetelésére, amelyeket az államosítás érintett, a magyar jogszabályok alapján nincsen lehetőség. Másik oldalról viszont, a fordított előjellel hasonló helyzetbe került, például közgyűjteményből jogsértő módon kikerült tárgyak állam általi visszakövetelésére a lehetőség adott.

Ezek alapján vessünk egy pillantást a felvázolt eset tényállására. Észszerű ugyan-is, hogy felmerül a kérdés: az Orvosegyesület 1946-os belügyminiszteri feloszlatá-sát követően a könyv birtokának az állami szervek kezelésébe (birtokába) kerülése mellett egyúttal annak tulajdonjoga is az államra szállt-e.

A feloszlatást követően az egyesületi ingatlanról a belügyminiszter döntött – szak-szervezeti tulajdonba adta –, azonban a könyvtár, és benne a könyv tulajdonjogára vonatkozó külön döntésről vagy közvetlenül erre a helyzetre alkalmazandó korabe-li jogszabályról nincsen adat.⁶⁹ Ugyanakkor a korabeli szokásjogot, bírói gyakorla-tot, valamint egyesületi szabályozást is bemutató *Szladits* kötet az egyesületről mint magánjogi jogi személyről szóló fejezete kifejti: „[a] felosztatott egyesület ... vagyona az államkincstárra száll és az rendelkezik vele”.⁷⁰ A mű emellett a jellemző joggya-korlatot is bemutatja: „a felosztatott egyesület vagyonát a belügyminiszter – amint az szokásos – más, rendszerint hasonló célt szolgáló jogi személynek adományozza”.⁷¹

Ez alapján megalapozottan következtethetünk arra, hogy az Orvosegyesület fel-oszlatásával az egyesületi vagyon, benne a könyvtár és a szóban forgó könyv tulaj-donjoga is az államra szállt. Erre vonatkozóan tehát 1946-ban, vagy azután nem volt szükséges külön intézkedést hozni, az egyesület megszüntetésével az állami tulajdonszerzés a birtokállapottól függetlenül is bekövetkezett.⁷² Az Orvostörténeti

⁶⁸ Az Alkotmánybíróság 15/1993. (III. 12.) határozata 112–133.; 114.

⁶⁹ Sem az egyesületekre vonatkozó, ebben az időszakban hatályos jogszabályi rendelkezések, sem az egyesületekre vonatkozó jogtörténeti szakirodalom nem tartalmaz ilyet. A vonatkozó jogszabályok felsorolásával együtt. Lásd DOMANICZKY (64. l.) 1–16.

⁷⁰ SZLADITS Károly: *Magyar magánjog I. kötet* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadó 1941) 584.

⁷¹ Lásd SZLADITS (70. l.) 584.

⁷² A könyv ebben az időpontban még ugyan a szakszervezeti tulajdonba került ingatlanban maradt (1952-ig), de ez a könyvtár, és benne a szóban forgó könyv tulajdonját nem érintette. Annak vég-

Könyvtár 1952. évi leltárkönyvébe a kötetet bejegyezték,⁷³ és a már ismertetett körülmények között törölték 1969-ben. Ami a könyvtári leltári törlés joghatását illeti, fontos hangsúlyozni, hogy a könyvtári leltár – mint deklaratív nyilvántartás – a „társadalmi tulajdont” (állami tulajdonjogot) se nem keletkeztette, se nem szüntethette meg, csupán annak a kezelőszervét jelölte, a leltári felelősséggel együtt, illetve törlés esetén ennek megszűnését rögzítette.

Az állami tulajdon keletkezése, fennállása ezzel 1946-tól 1969-ig visszakövethető, a kötetet így a tulajdonosa birtokából jogellenesen kikerült ingó dolognak (kulturális tárgynak) minősíthetjük – ezzel pedig elérkezünk a nem tulajdonostól történő tulajdonszerzés problémaköréhez.

IV. 2. 3. A NEM TULAJDONOSTÓL TÖRTÉNŐ TULAJDONSZERZÉS

Kérdés, hogy megszerezhetette-e a kötet tulajdonjogát annak későbbi birtokosa. Ha a hatályos szabályokat vizsgáljuk, a lopott dolgon történő, jóhiszemű vevő általi tulajdonszerzést a Ptk. 5:39. és 5:40. szakaszai szabályozzák. A tulajdonostól történő tulajdonszerzés főszabályának⁷⁴ kimondása után találhatók a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés kivételszabályai.⁷⁵ Két ilyen esetkör kap helyet a magyar szabályozásban: egyrésről az ingó jóhiszemű vevő által, kereskedelmi forgalomban és ellenérték fejében történő szerzés esete,⁷⁶ másrésről a pénz és értékpapírok nem tulajdonos által történő átruházásának kivétele.⁷⁷ A nem tulajdonostól szerző jóhiszemű vevő tulajdonosi pozíciójának megállapítására tehát a magyar anyagi jog lehetőséget ad. Így volt ez 1993-ban is, amikor a könyv jelenlegi birtokosának nyilatkozata szerint a könyvet egy antikvár könyvkereskedőnél megvásárolta.⁷⁸ Az akkor hatályos, Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. IV. tör-

leges elhelyezéséről (kezelőszerv kijelöléséről) az érintett állami szervek 1952-ben gondoskodtak, az Országos Orvostörténeti Könyvtár részére történt birtokba adással, és ott a könyvtári szabályozásnak megfelelő állományleltárba történő bejegyzéssel.

⁷³ A Népművelési Közlöny 1952. június 30-i számában közzétett, *A népművelési miniszter könyvkölcsönzéssel foglalkozó nyilvános tömegkönyvtárak leltározásáról és nyilvántartásba vételéről szóló 11—2—21/1952. Np. N. sz. utasítás* 1. pontja elrendelte, hogy a könyvtárak kötelesek a könyvállományukról 1952. évi szeptember hó 1. napjáig leltárt készíteni. A 2. pont szerint a leltárnak a leltári szám, a leltárba vétel időpontja, a könyv szerzője és címe, a mű kötetének száma, a könyv raktári jelzete, és a jegyzetre (megjegyzésre) vonatkozó adatokat kell tartalmaznia.

⁷⁴ Ptk. 5:39. § (1) „Átruházással a dolog tulajdonosától lehet a tulajdonjogot megszerezni.” Rögzítésre kerül a főszabály, a *nemo plus iuris* elve.

⁷⁵ Ahogyan a dologi jogok köre zárt (köztudott axióma), úgy a tulajdonszerzési módoknak is megvan a maga zárt köre. Bővebben lásd: LENKOVICS Barnabás: „A tulajdonszerzés-módok eredeti, illetve származékos jellege” *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/3. 14–29.

⁷⁶ Ptk. 5:39. § (2)–(4).

⁷⁷ Ptk. 5:40. §.

⁷⁸ Iratkutatással ez az állítás nem volt alátámasztható. A könyvtár munkatársa 2023 októberében ellenőrizte az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható árverési katalógusokat. Az esetben előke-
rült antikváriumok legkorábbi jegyzéke 1977-es, illetve 1991-es. A 2000/2001-ig átnézett katalógusokban nem szerepelt a *Pratensis* kötet az eladásra, árverésre kínált tételek között. Ez természetesen nem zárja ki, hogy ebben az időben a könyv eladása mégis az antikváriumban történt, csak nem árverésen, hanem közvetlen bolti forgalomban, amelyről nem készült külön nyomtatott katalógus.

vény (régi Ptk.) 118. § (1) bekezdése ugyanis kimondta, hogy „[k]ereskedelmi forgalomban eladott dologon a jóhiszemű vevő akkor is tulajdonjogot szerez, ha a kereskedő nem volt tulajdonos.”⁷⁹

Szükséges megvizsgálni tehát a szerzés körülményeit az alapján, hogy a tulajdonszerzés jogcíme megállapítható-e a vevő jóhiszeműségére alapítva; alkalmazható-e ez a forgalom biztonságát garantálni hivatott kivételszabály.⁸⁰ Ehhez a szerzés időpontjában hatályos régi Ptk. három konjunktív feltételének teljesülését kellett vizsgálni: a szerzés (1) kereskedelmi forgalomban, (2) eladás útján, és (3) jóhiszeműen történt-e. Mivel a három feltétel fennállása egyszerre kellett teljesülnön, bármelyik esetén a teszt negatív eredménye a szabály alkalmazásának kizárását jelenti.

Polgári jogunkban a vevő jóhiszeműségének megállapítására szolgáló mérce egy objektivizált, rugalmas mérce. Kiindulópontként elmondható, hogy „[j]óhiszeműnek a szerző akkor minősülhet, ha nem tudott és a körülményekre tekintettel nem is kellett tudnia arról, hogy az átruházó kereskedő nem tulajdonos és nincsen joga az eladott dolog felett a saját nevében rendelkezési jogot gyakorolni”.⁸¹ A jogalkalmazónak esetről esetre kell mérlegelnie az adott helyzetben elvárható magatartást.

Jelen ügyben a könyvet megszerző fél budapesti orvos, orvostörténeti kutatóként is működő magángyűjtő volt. Évtizedeken át rendszeres látogatója és olvasója volt a könyvtárnak, a könyvtárosokkal állandó kapcsolatot ápolt. A könyv címlapján az Orvostörténeti Könyvtár tulajdonbélyegzője és leltári száma is megtalálható volt 1952-től a mai napig, azaz az 1993-as szerzés időpontjában is.

Egy olyan személytől, aki régi, orvostörténeti könyvekkel évek óta foglalkozik, az Orvostörténeti Könyvtárat évek óta látogatja, beiratkozott, rendszeres olvasója, megítélésünk alapján elvárható, hogy egy könyv esetén, amelynek a címlapján az általa ismert és megszokott könyvtári tulajdonbélyegzőt és leltári számot látja anélkül, hogy a könyvtári állományból történő szabályos kikerülésnek, a leltári törlésnek nyoma lenne, a könyvtári állományba tartozást felismerje. Következésképpen a szerzés időpontjában tudatában kellett lennie annak, hogy a kötet kereskedelmi forgalomban történő megjelenése nem lehet jogszerű, az eladója vagy az eladásban közreműködő kereskedő nem lehet annak a tulajdonosa. A régi Ptk. indokolása és a bírói gyakorlat is egybehangzóan állította, hogy amennyiben „az eladás körülményeinek a vevőben alapos kétséget kellett kelteniük”, úgy az a jóhiszeműség kizárását eredményezi.⁸² Megállapítható ezért, hogy jelen ügyben a régi Ptk. 118. § (1) bekezdése szerinti nem tulajdonostól való tulajdonszerzésre vonatkozó jóhiszeműség feltétele nem teljesült, így a könyv tulajdonjogát a budapesti orvos-gyűjtő (az általa állított 1993-as antikváriumi vétel során) nem szerezhette meg.

⁷⁹ Releváns még a régi Ptk. 117. § (1) bekezdése: „Átruházással – ha a törvény kivételt nem tesz – csak a dolog tulajdonosától lehet a tulajdonjogot megszerezni.”

⁸⁰ WELLMANN György: *Polgári jog. Kommentár a gyakorlat számára* (Budapest: ORAC Kiadó 2024) Ötödik könyv (Dologi jog) IX. fejezet (Tulajdonszerzés átruházással).

⁸¹ VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest: CompLex 2013) 392.

⁸² Törvényjavaslat a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről. Országgyűlési irományok, 1958. I. kötet, 1–38. sz., 1958-4, 177–181. A bírói gyakorlatról lásd: BH1996. 419.

Felmerülhet még, hogy az 1993 táján történt birtokba kerülés óta eltelt mintegy harminc év alatt nem következhetett-e be a kötet elbirtoklása. A régi Ptk. 121. § (1) bekezdése így szól: „[e]lbirtoklás útján megszerzi a dolog tulajdonjogát, aki a dologt sajátjaként ingatlan esetében tizenöt, más dolog esetében pedig tíz éven át szakadatlanul birtokolja”. Az elbirtoklás azonban kizárt, ha a szerző bűncselekménnyel vagy egyébként erőszakos vagy alattomos úton jutott a dolog birtokához.⁸³ Tekintettel arra, hogy az Orvostörténeti Könyvtárból a könyvet jogtalanul eltulajdonították, mely tényre az 1993-as vásárlás során a könyv címlapján megtalálható élő könyvtári tulajdonbélyegző és leltári szám utalt, és erről a könyv birtokosának a könyv ellenérték mellett – magángyűjteménye fejlesztése, azaz vagyongyarapodás céljából – történt megszerzése alkalmával tudomással kellett rendelkeznie, ezért ezzel az orgazdaság elkövetésének feltételei is teljesülhettek.⁸⁴ Az ismertetett körülmények okán az elbirtoklás ebben az esetben nem következhetett be.

Mindezzel egy zárt logikai láncolatot sikerült felállítani, ami alapján egyértelműen megállapítható lett, hogy (1) milyen jogcímen került a szóban forgó kötet 1946-ban a magyar állam tulajdonába, és (2) 1952-ben a központi állami orvostörténeti könyvtár kezelésébe, (3) majd onnan jogsértő módon került ki 1969-et megelőzően, és (4) jutott 1993 táján egy magánszemélyhez, aki azonban csupán a lopott könyv birtokát szerezte meg, de a tulajdonjogát nem. Ez alapján meghatározható volt több lehetőség is, a közgyűjteményből ellopott, de állami tulajdonban maradt könyv visszaszerzésére: a felszólítástól, megegyezésen át a büntető- és a polgári jogi területén igénybe vehető eszközökig. Ezek közül a jelen esetben a legelső, a meggyőzés (részletes állásfoglalás megküldésével történt felszólítás) is elegendő volt a visszaszerzés megvalósításához.

V. KONKLÚZIÓ

„A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkorai társadalom kötelezettsége.” A Kult. tv. preambulumban szépen megfogalmazott kötelezettség állami megtartása kivételesen összetett munka. Míg az állam tulajdonából jogellenesen kikerült közgyűjteményi javak elvonása, értékesítése – a tárgyak „mozgékonyága”, kis mérete, nehéz (szakértelmet kívánó) felismerhetősége okán – viszonylag egyszerű, annak visszaszerzése több szereplő összehangolt, hosszú időn át tartó, közös erőfeszítéseit igényli.

Tanulságos, hogy csak a MNM vonatkozásában, egy bő egyéves, teljességre törekvő adat- és irat kutatás eredményeként az elmúlt nyolc évtizedből százharminc eset-

⁸³ Régi Ptk. 121. § (2).

⁸⁴ Az orgazdaság vonatkozásában ld. az 1993-as vásárlás idején hatályos Btk., az 1978. évi IV. törvény 326. § (1) bekezdését.

hez köthetően közel 7000 lopott gyűjteményi tárgyról van adatunk. Ezt az adatsort – úgy gondoljuk, több szempontból is – jellemzőnek tekinthetjük nem csupán az MNM, hanem kisebb-nagyobb eltérésekkel valamennyi hazai közgyűjteményre is. Az egyéb adatforrásokból is származó (főleg az elmúlt három évtizedre vonatkozó) adatokkal együtt a teljes, valamennyi magyar közgyűjteményt érintő, általunk ismert veszteség négyszáz lopás vagy eltűnés során elveszett 13 ezer tárgyat ölel fel. Egy elméleti számítással, ezt a veszteséget átlagolva, és a teljes időszakra vetítve arra az eredményre juthatunk, hogy a hazai közgyűjteményekből az elmúlt nyolc évtizedben kétnaponta tűnt el egy-egy gyűjteménybe tartozó tárgy. Erről azonban pontos adataink, adatbázisunk jelenleg nincsen, a veszteségnek nem csupán a pontos mértéke ismeretlen (feltáratlan), hanem az emlékezet halványulásával, egy-két évtized elteltével a hiányok emléke is elvész. Ez nemcsak azért fájó, mivel így maga az eltűnt tárgy sem töltheti be a közgyűjteményi célját (kiállíthatóság, kutathatóság stb.), hanem azért is, mert ezzel hallgatólagosan a birtokvesztést is tudomásul veszi az állam, az idő múlásával pedig hozzájárul a helyzet véglegesüléséhez, és a lopott közgyűjteményi tárgyakon – a polgári jog által biztosított kivételszabályok alkalmazásával – történő tulajdonszerzés lehetőségéhez is. Amíg ugyanis nem válnak ismertté a közgyűjtemények veszteségei, nem lesz lehetőség a műkereskedők és vásárlók számára az adott tárgy megszerzése előtt egy teljes körű adatbázisban történő azonosításra, jellemzően nem is várható el a „kellő gondosság és körültekintés”, és a jóhiszeműség sem lesz keretek közé szorítva, azaz gyakorlatilag minden aukciós vagy bolti vevőt eleve a jóhiszeműség címkeje illet meg. Az új feladatellátás alapján az állam közgyűjteményi területe azonban sikerrel veheti fel a harcot a tárgyak visszaszerzése érdekében: mutatja ezt az elemzett antik orvosi kötet ügye, amelyben a birtokossal történő megegyezés útján a műtárgy térítésmentesen visszateríthetett állami tulajdonosa, a közgyűjtemény birtokába. Konklúzióként fontos kiemelni azonban az új feladatellátás hosszú távú sikerességének néhány kulcselemét.

Mivel az illegálisan szerzett műtárgyak esetén tipikusnak mondható a határon átnyúló értékesítés, különösen a friss ügyekben az „időfaktor”, a gyors reakció nagyon fontos. Ahhoz, hogy az eljárás az újonnan keletkező és a régi ügyekben egyaránt hatékony lehessen, egy intézményesített, szervezett és jogilag is szabályozott központi feladatellátás kialakítása szükséges. Ezen belül is nagyon fontos a több szakterületet érintő tapasztalat és a szervezethez való közreműködés (megfelelő jogkörök biztosítása, állami szervek összehangolt és gyors együttműködése). Szintén alapvető szükségességű a lopott közgyűjteményi javak közhiteles, kereshető és nyilvános nyilvántartásának megalkotása, hogy azok felbukkanása esetén a visszakövetelés eredményesen legyen megvalósítható, a közigazgatási-, a büntető- vagy a polgári jog által kínált eszközökkel.